

MÖVZU: Beynəlxalq iqtisadi hüquq

PLAN:

GİRİŞ

1. Beynəlxalq iqtisadi hüququn anlayışı, mənbələri, prinsipləri və subyektləri.
2. Beynəlxalq iqtisadi hüququn yarım sahələri : anlayışı və ümumi xarakteristikası.
3. İqtisadi əməkdaşlığın təşkilati formaları.

NƏTİJƏ

ƏDƏBİYYAT:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı, 1995;
2. Azərbaycan Respublikasının «Polis haqqında» Qanunu, Bakı, 1999;
3. İnsan hüquqları və polis, Bakı, 2002;
4. **H.H.Hüseynov.** Beynəlxalq hüquq. Bakı, 2000;
5. **İ.Balayev.** Beynəlxalq hüquq. Ümumi hissə. Bakı, 2000;
6. **R. Məmmədov.** Beynəlxalq hüquq. Bakı, 2002;
7. **Ə.İ.Əsgərov** «Beynəlxalq hüquq». Bakı, 1979.
8. Q.V. İqnatenko «Mejdunarodnoe pravo» Uçebnik. M. 1999.
9. Ö.M. Kolosov «Mejdunarodnoe pravo» Uçebnik. M. 1999.
10. İ.İ. Lukaşuk «Mejdunarodnoe pravo» Uçebnik. M. 1999.
11. Q.İ. Tunkin «Mejdunarodnoe pravo». Uçebnik. M. 1994.
12. P.N. Birökov. «Mejdunarodnoe pravo» Uçebnik. M. 2001.
13. Kurs mejdunarodnoqo prava. V 7t.-M. 1989-1993.
14. İ.İ. Lukaşuk «Normi mejdunarodnoqo prava» M. 1997.
15. Ö.Ə. Baskin. «İstoriə mejdunarodnoqo prava» M. 1990.

GİRİŞ

Beynəlxalq İqtisadi hüquq sahəsi dövlətlər arasındakı iqtisadi münasibətləri nizama salan bir hüquq sahəsidir.

Beynəlxalq iqtisadi hüququn qorunması çox qədim dövrə təsadüf edir. Qeyd edək ki, hələ qədim dövlətlər arasında qonşuluq münasibətləri və onların arasındakı iqtisadi münasibətlər daim mövcud olmuşdur. Bu münasibətlərin mövcud olması dövlətlərin inkişafına müsbət təsir göstərir və onların iqtisadiyyatını gücləndirirdi. Bilirik ki, yeni dövüdə yüksək texniki nailiyyətlərin kəşfi dövlətlərin iqtisadiyyatına müsbət təsir göstərirdi.

Ümumiyyətlə Beynəlxalq İqtisadi hüquq öz mənbəyini beynəlxalq müqavilələr və beynəlxalq ədətlərdə tapır. Dövlətlər inkişaf etdikcə bu sahədəki əməkdaşlığın yaranması əsasən dövlətlərin bağladığı müqavilələrdə öz əksini tapdı.

Beləliklə, beynəlxalq hüquqda dövlətlər arasında iqtisadi əməkdaşlığın qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsi üçün müxtəlif təşkilatlar fəaliyyət göstərir. Bu sahədə müxtəlif sahələr üzrə yaradılmış «EKOSOK» «İqtisadi əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı» 1948-ci il və əsası 1951-1995-ci illərdə qoyulan Avropa İqtisadi (Aİ) fəaliyyət göstərir. Bununla yanaşı Beynəlxalq iqtisadi hüququn ticarət: gömrük investisiya və s. sahələrinin nizamlanmasında Beynəlxalq hüququnda qəbul olunmuş, qətnamələr bağlanmış sazişlər, müqavilələr mövcuddur. Bu sahədə Beynəlxalq təşkilatların rolu da danılmazdır.

SUAL № 1. Beynəlxalq iqtisadi hüququn anlayışı, subyektləri, mənbələri və prinsipləri.

Beynəlxalq iqtisadi hüququn (BİH) yaranması. Dövlətlər arasında iqtisadi əlaqələrin, ilk növbədə də ticarət əlaqələrinin beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi çox qədimlərdə meydana gəlmişdir. Qədim zamanlardan ticarət münasibətləri beynəlxalq müqavilələrin əsas predmetlərindən biri olmuşdur, özü də ilk çağlardan azad ticarət münasibətləri mənəvi və hüquqi prinsip kimi tanınmışdır. Hələ e.ə. II əsrdə qədim Roma tarixçisi Flor qeyd etmişdir: «Ticarət əlaqələrinin kəsilməsi insan ittifaqının pozulması deməkdir». Hüqo Qrotsi (XVII əsr) göstərirdi ki, «istənilən xalq digər istənilən xalqla qarşılıqlı ticarət münasibətlərinə əngəl törətməyə heç kəsin ixtiyarı yoxdur. Məhz bu **cuc comercia** Prinsipi, yəni, azad ticarət hüququ («ticarət» geniş mənada götürülür) beynəlxalq iqtisadi hüququn əsasını təşkil edir».

XVII əsrdə ilk xüsusi beynəlxalq ticarət müqavilələri meydana gəlmişdir. XX əsrə qədər dövlətlərin qarşılıqlı iqtisadi münasibətlərinin tənzimlənməsinə dair bir sıra xüsusi prinsiplər, institutlar və beynəlxalq-hüquqi doktrinalar təşəkkül tapmışdır. «Bərabər imkanlar», «açıq qapılar», «konsul yurisdiksiyası», «qazanılmış hüquqlar», «millət üçün ən əlverişli», «milli-recim», «qeyri-ayrıseçkilik» və s. bu kimi prinsip və nəzəriyyələrdə azad ticarətin mənafeləri ilə xarici bazaların inhisara alınması arasındakı ziddiyyətlər əks edilmişdir.

XIX-XX əsrlərdə beynəlxalq iqtisadi və elmi-texniki əməkdaşlığın yeni formalarının meydana gəlməsi yeni müqavilə növlərinin (mal dövriyyəsi və ödəmələr haqqında, nəqliyyat, rabitə, sənaye mülkiyyəti və s. üzrə sazişlər) yaranmasına, habelə çoxsaylı beynəlxalq iqtisadi və elmi-texniki təşkilatların təşəkkül tapmasına təkan vermişdir. İkinci dünya müharibəsindən sonra bu sahədə inkişaf daha sürətlə getmişdir. BMT Nizamnaməsində onun məqsədlərindən biri kimi iqtisadi xarakterli beynəlxalq problemlərin həllində beynəlxalq əməkdaşlığın həyata keçirilməsi göstərilmişdir (m. 1.).

XX əsrin ikinci yarısında Avropada xüsusi iqtisadi inteqrasiya beynəlxalq təşkilatlar – Avropa Birliyi və İqtisadi Qarşılıqlı Yardım Şurası meydana gəlir. 1947-

ci ildə tarixdə ilk dəfə olaraq çoxtərəfli ticarət müqaviləsi 0 Tariflər və Ticarət haqqında Ümumi Saziş (TATÜ) bağlanır. Beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın və onun hüquqi tənzimlənməsinin beynəlxalq həyatda müstəsna rolu vardır. Təkcə onu göstərmək kifayətdir ki, bağlanan bütün hüquqi müqavilələrin və fəaliyyət göstərən beynəlxalq təşkilatların böyük əksəriyyəti dövlətlərin qarşılıqlı münasibətlərinə aiddir.

Beynəlxalq iqtisadi hüququn anlayışı. Beynəlxalq iqtisadi hüquq beynəlxalq ümumi hüququn bir sahəsi kimi, dövlətlər və beynəlxalq hüququn digər subyektləri arasında iqtisadi münasibətləri nizama salır.

Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemi öz subyekt tərkibinə görə müxtəlif cür münasibətlərdən ibarətdir və bu faktın özü müxtəlif hüquqi nizamasalma metod və vasitələrinin tətbiqini şərtləndirir. Bu münasibətlərin iki səviyyəsi mövcuddur: birincisi, dövlətlər və beynəlxalq hüququn digər subyektləri arasındakı (məsələn, dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlar arasında münasibətlər; ikincisi, ayrı-ayrı dövlətlərin fiziki və hüquqi şəxsləri arasındakı münasibətlər (buraya, həmçinin dövlətlə başqa bir dövlətin fiziki və ya hüquqi şəxsləri arasındakı münasibətlər də daxildir). Beynəlxalq iqtisadi hüquq yalnız birinci səviyyədə olan münasibətləri – dövlətlərarası iqtisadi münasibətləri nizama salır. Dövlətlər beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin həyata keçirilməsi üçün hüquqi əsaslar müəyyən edirlər. Əlbəttə ki, beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin əsas hissəsi ikinci səviyyədə – fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən həyata keçirilir. Bu əlaqələr hər bir dövlətin daxili qanunvericiliyi ilə, xüsusilə, onun tərkib hissəsi olan beynəlxalq hüquq vasitəsilə nizama salınır. Beynəlxalq iqtisadi hüquq bu əlaqələrə dövlət vasitəsilə, dövlətlər üzərinə müəyyən öhdəliklər qoymaq yolu ilə təsir edir.

Beynəlxalq iqtisadi hüququn nizamasalma obyektini daha bir xüsusiyyətə malikdir. Belə ki, dövlətlərarası iqtisadi münasibətlər məzmun etibarilə müxtəlif münasibətləri əhatə edir; buraya ticarət, nəqliyyat, maliyyə, investisiya və digər münasibətlər aiddir. Spesifik məzmunu malik olduğuna görə, bu münasibətləri nizama salan prinsip və normalar beynəlxalq iqtisadi hüquq çərçivəsində ayrı-ayrı yarım sahələr əmələ gətirir: beynəlxalq ticarət hüququ, beynəlxalq nəqliyyat hüququ,

beynəlxalq maliyyə hüququ, beynəlxalq investisiya hüququ və s. bütün bu yarım sahələr ümumi nizamlaşma obyektinə, ümumi məqsəd və prinsiplərə malik olan vahid beynəlxalq hüquq sahəsində – beynəlxalq iqtisadi hüquqda birləşir.

Beynəlxalq iqtisadi hüququn subyektləri. Beynəlxalq ümumi hüququn bir sahəsi olan beynəlxalq iqtisadi hüququn əsas subyekti kimi, dövlət çıxış edir. Dövlətlər xarici iqtisadi mülki-hüquqi, kommersiya fəaliyyətində bilavasitə iştirak edə bilirlər.

Beynəlxalq təşkilatlar (xüsusilə, iqtisadi xarakterli) öz təsis aktlarına müvafiq olaraq, beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə iştirak edirlər. Bu sıradakı dövlətlərin aşağıdakı ticarət-iqtisadi birliklərini də göstərmək olar:

a) azad ticarət zonaları (iştirakçıları ölkələr arasında bütün və ya ayrı-ayrı malların ticarəti sahəsində gömrük və digər məhdudiyyətlər ləğv olunur);

b) gömrük ittifaqları (iştirakçı dövlətlərin milli gömrük tarifləri ləğv olunur və bütün ittifaq üçün ümumi tarif tətbiq edilir);

v) iqtisadi ittifaqlar (ümumi əmtəə, xidmət, kapital və işçi qüvvəsi bazarı yaradılır).

Transmilli korporasiyalar da müəyyən hallarda beynəlxalq iqtisadi hüququn subyekti kimi çıxış edə bilər.

Beynəlxalq iqtisadi hüququn mənbələri. BİH-in mənbələri beynəlxalq ümumi (ictimai hüququn mənbələri ilə eynidir). BİH-in əsas mənbələri aşağıdakılardan ibarətdir:

Beynəlxalq müqavilələr. Müasir dünyada ağırlıq mərkəzi tədricən çoxtərəfli iqtisadi əməkdaşlığa doğru meyl edir. BİH normalarının yaradılması baxımından çoxtərəfli müqavilələrin bağlanması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Məhz çoxtərəfli müqavilələr BİH-in özəyini təşkil edir.

Universal beynəlxalq iqtisadi müqavilələrə nümunə olaraq tariflər və ticarət üzrə Ümumi Sazişi (TATÜ) və bu sazişin modifikasiyası və Ümumdünya Ticarət Mərkəzinin yaradılması ilə bağlı olan Mərakeş sazişləri paketini, habelə xammal malları üzrə çoxtərəfli sazişləri, beynəlxalq ticarət hüququnun unifikasiyası üzrə,

intellektual mülkiyyətin qorunması üzrə, nəqliyyat və rabitə üzrə çoxtərəfli konvensiyaları və s. göstərmək olar.

Lakin çoxtərəfli müqavilələrin bütün əhəmiyyətinə baxmayaraq iqtisadi sahədə əməkdaşlıq əksər hallarda ikitərəfli sazişlərin əsasında həyata keçirilir.

İkitərəfli iqtisadi münasibətləri tənzimləyən beynəlxalq müqavilələr arasında ümumi çərçivə xarakterli müqavilələri, o cümlədən dostluq, əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım müqavilələri fərqləndirmək lazımdır. Bu müqavilələrdə tərəflərin əsas siyasi öhdəlikləri ilə yanaşı iqtisadi əməkdaşlığın genişləndirilməsi, kommersiya sazişlərinin bağlanması və s. üzrə öhdəliklər də təsbit edilir.

Lakin beynəlxalq iqtisadi hüquq normalarının formalaşmasında Ən əhəmiyyətli rolu müqavilələrin bəzi xüsusi növləri oynayır. Bunlara ticarət müqavilələrini aid etmək olar. Bu müqavilələr həm də ticarət, dəniz üzgüçülüüyü və s. haqqında müqavilələr adlana bilər.

Ticarət-iqtisadi əməkdaşlıq haqqında uzunmüddətli sazişlər əməkdaşlığın konkret sahələrini və formalarını müəyyən edir: tikinti və sənaye obyektlərinin yenidən qurulması; avadanlığın və digər malların istehsalı və tədarükü; patent və lisenziyaların alqı-satqısı; birgə sahibkarlıq və s. sazişlərin həyata keçirilməsinə yardım göstərilməsi və nəzarət edilməsi məqsədilə adətən tərəflərin nümayəndələrindən ibarət qarışıq komissiyalar yaradılır.

Bu cür sazişlərin bazası əsasında iqtisadi, sənaye və elmi-texniki əməkdaşlığın uzunmüddətli proqramları qəbul edilir. Proqramlarda əməkdaşlığın konkret sahələri və obyektlərinin siyahısı əks edilir. Bunlar sazişə gələn Milli subyektlər üçün adətən tövsiyə xarakteri daşıyır.

Sənaye obyektlərinin tikintisində texniki yardımın göstərilməsi haqqında sazişlər xüsusi kateqoriya təşkil edirlər. Bu cür sazişlər ümumi, çərçivə xarakteri daşıya və ya yalnız konkret, çox vaxt iri miqyaslı layihələrlə bağlı ola bilər.

İqtisadi əməkdaşlığın ticarət və digər növləri beynəlxalq valyuta haqq-hesabı və kreditləri haqqında sazişlərin əsasında onların valyuta-ödəmə və maliyyə təminatı ilə sıx bağlıdır.

Kliring sazişlərdə qarşılıqlı ticarət əməliyyatlarında gəlirin və xərclərin qarşılıqlı zaçotu nəzərdə tutulur. Adətən kliring sazişlər konvensiya olunmayan valyuta tətbiq edən dövlətlər tərəfindən istifadə olunur.

Kredit sazişlər «xalis» növdə – bir dövlətin digərinə pul, mal formasında və ya qarışıq formada borc verməsi ilə də mövcud ola bilər. Lakin hazırda məqsədli və ya şərti kreditlər daha geniş yayılmışdır. Bu cür kreditlər kreditor-dövlətdən konkret malların – xammalın, ərzaq, sənaye məhsullarının, habelə müxtəlif silah növlərinin alınması üçün verilir.

Hər hansı bir dövlətdə ixrac və idxalın miqdar məhdudiyyətlərinə müraciət etmək zərurəti yarandıqda əmtəə dövriyyəsi haqqında, başqa sözlə desək, qarşılıqlı mal tədarükü haqqında sazişdən istifadə edilir.

Beynəlxalq adət. Tarixi adət bir mənbə kimi, ümumiyyətlə, beynəlxalq hüquqda, eləcə də, beynəlxalq iqtisadi hüquqda mühüm rol oynayır. Lakin bunu da qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsi sahəsində adətin məhdud rolu səbəbindən, dövlətlərin öz qarşılıqlı münasibətlərində standartlara riayət etməsi kimi mürəkkəb məsələni yalnız adət hüququnun köməyi ilə həll etmək qeyri-mümkündür.

Bu da səciyyəvidir ki, beynəlxalq hüququn dövlət suverenliyinə hörmət, dövlətlərin hüquq bərabərliyi beynəlxalq müqavilələrə məcburi surətdə riayət edilməsi və s. kimi çoxdan «kök salmış» əsas prinsipləri də dövlətlər indiyə qədər öz ikitərəfli, eləcə də, çoxtərəfli sənədlərində dönə-dönə təsbit etməyə çalışırlar.

Beynəlxalq təşkilatların qərarları (təvsiyələri, qətnamələri). BMT təşkilatları (Baş Məclis, EKOSOS, YUNKTOD və s.), habelə ixtisaslaşdırılmış idarələr (YUNİDO, ÜİMT və s.) tərəfindən əməkdaşlıq məsələləri üzrə çoxsaylı təvsiyələr qəbul edilir. Bu təşkilat və idarələrin qərarları adətən hüquqi cəhətdən məcburi xarakter daşımır, lakin təvsiyələr qüvvəsinə malik olur.

Məsələn, BMT Baş Məclisi dövlətlərin iqtisadi hüquq və vəzifələri Xartiyası, Yeni beynəlxalq iqtisadi qayda haqqında Bəyannamə və Yeni beynəlxalq iqtisadi qaydanın bərqərar olması üzrə Fəaliyyət Proqramı (1974-cü il) kimi çox mühüm

aktları qəbul etmişdir. Bu sənədlərdə iqtisadi əməkdaşlığın qeyri-diskriminasion, qarşılıqlı əlverişli əsasları bəyan edilir.

«Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə etibarən möhkəmləndirilməsi tədbirləri haqqında» (1974-cü il) və «Beynəlxalq iqtisadi təhlükəsizlik haqqında » (1985-ci il) qətnamələr də BMT Baş Məclisinin mühüm sənədlərindən sayılır.

Bir sıra regional iqtisadi idarələrin, ilk növbədə də Avropa Birliyinin iqtisadi idarələrinin qətnamələri təkcə tövsiyə deyil, həm də məcburi qüvvəyə malik ola bilər.

Dövlətlərarası iqtisadi konfransların qərarları. Mövcud qərarlara, xüsusilə konfransların yekun aktları növündə tərtib edilmiş əsas qərarlarına nəzəriyyədə çoxtərəfli müqavilələrin xüsusi növü kimi baxılır və buna müvafiq olaraq həm tövsiyə, həm də məcburi hüquqi qüvvəyə malik ola bilər. Beynəlxalq konfransların beynəlxalq iqtisadi hüququn formalaşmasında Ən mühüm rol oynamış sənədləri ticarət və inkişaf üzrə 1964-cü il Jenevrə konfranslarının Yekun aktında, Avropada təhlükəsizlik və əməkdaşlıq üzrə 1975-ci il Müşavirəsinin Yekun aktında əks edilmişdir.

Beynəlxalq iqtisadi hüququn prinsipləri. Beynəlxalq hüququn ümumtanınmış müvafiq prinsipləri, heç şübhəsiz ki, beynəlxalq iqtisadi münasibətlərə də şamil oluna bilər.

Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə beynəlxalq ümumi hüququn əsas prinsipləri ilə yanaşı, müəyyən ticarət-siyasi recimlərdən istifadəni nəzərdə tutan xüsusi prinsiplər də tətbiq edilir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, BİH-in xüsusi prinsipləri konvensiya xarakteri daşıyır, bu prinsiplərin təsir qüvvəsi hər bir halda onların müvafiq beynəlxalq müqavilələrə daxil edilməsindən asılı olur.

Ayrıseçkiliyə yol verməmək prinsipi. Hüquqi anlamda bu prinsip dövlətin tərəf-müqabil dövlət tərəfindən ona (habelə onun vətəndaşlarına və onun milli hüququnun digər subyektlərinə) bu dövlətin digər bütün dövlətlərə verdiyi imkanlardan pis olmayan imkanlarının verilməsi hüququnu bildirir. Mövcud hüquq xüsusi güzəşt və imtiyazları, daha əlverişli şəraitin yaradılmasını ehtiva etmir. Başqa sözlə desək, bu

recim digər ölkələr üçün də öz ölkəsində mövcud olan normal şəraitin yaradılması öhdəliyini nəzərdə tutur.

Qarşılıqlı mənfəət Prinsipi. Belə hesab edilir ki, dövlətlər arasında qarşılıqlı surətdəç sərfəli olmayan münasibətlərə, xüsusilə, birbaşa və dolayısı ilə məcburi xarakter daşıyan münasibətlərə yer olmamalıdır, mənfəət və öhdəliklər ədalətlə bölüşdürülməlidir. Mürəkkəb dövlətlərdəxili, o cümlədən iqtisadi münasibətlərdə mənfəət və öhdəliklərin ədalətli bölgüsü, təbii ki, hər bir konkret saziş üçün etalon rolunu oynaya bilməz, lakin tarazlaşdırılmış ümumi beynəlxalq-hüquqi prinsip kimi nəzərdən keçirilməlidir.

Beynəlxalq iqtisadi ümumi hüquq sahəsində iqtisadi əməkdaşlığın həyata keçirilməsi üçün hüquqi əsas rolunu oynayan hüquqi recimlər mövcuddur. Prinsiplərdən fərqli olaraq hüquqi recimlər müqavilə recimləridir, yalnız dövlətlər bu barədə razılaşdıqda tətbiq olunur. Bunlar aşağıdakılardır:

1.Ən əlverişli rejim. Bu **recjimi** dövlətin tərəf-müqabil dövlət üçün güzəştli (ən əlverişli) şəraitin yaradılmasını nəzərdə tutur. Ən əlverişli şərait reciminin tətbiqini sahəsi, adətən, bu və ya digər beynəlxalq müqavilədə Ən əlverişli şərait haqqında konkret qeyd-şərtə müəyyən edilir. Bu qeyd-şərt ümumi formada ticarət və gəmiçiliyin bütün sahələrinə və ya münasibətlərin ayrı-ayrı növlərinə (gömrük rüsumu, tranzit, miqdar məhdudiyyətləri və qadağaları və s.) şamil edilə bilər. Adətən Ən əlverişli şərait recimində tarixən formalaşmış istisnalara yol verilə bilər. Bunlara qonşu dövlətlər üçün, sahil gəmiçiliyi üçün, «ictimai qaydanın» qorunması və s. üçün xüsusi güzəştlər (imtiyazlar) aiddir. Bu recimdən istisnalar, adətən, prefensional gömrük sistemləri barəsində də tətbiq edilir (inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün gömrük ittifaqları, azad ticarət zonaları və s. çərçivəsində).

2.Milli rejim. Bu cür birtərəfli qaydada yaradılır və ya bəzi ticarət müqavilələrində nəzərdə tutulur və onu bildirir ki, əcnəbi dövlətin fiziki və hüquqi şəxsləri hüquqi münasibətlərin ayrı-ayrı növlərinə görə qarşılıqlı əsasında hüquqca milli fiziki və hüquqi şəxslərə təmamilə bərabər tutulurlar. Adətən bu xarici şəxslərin hüquq qabiliyyətinə aid olur.

3. *Preferensial rejim.* Adətən bu, ilk növbədə, bu və ya digər dövlətlər və ya bir qrup dövlət arasında mövcud olan gömrük barəsində ticarət güzəştləri deməkdir. Buna nümunə kimi, ticarət və inkişaf üzrə BMT Konfransının tövsiyələri əsasında inkişaf etmiş ölkələr tərəfindən inkişafda olan ölkələr barəsində, habelə inkişaf etmiş ölkələrin öz aralarında tətbiq edilir.

Keçmiş vaxtlarda inkişaf etmiş ölkələrin müstəmləkə və yarım münasibətlərə ölkələri ilə münasibətlərində «bərabər imkanlar», «açıq qapılar» və s. kimi hüquqi recimlərdən istifadə edilirdi. Beynəlxalq hüququn ümumğanınmış prinsiplərinə zidd olan bu cür şərtlərə müasir mərhələdə qanuna uyğun hal kimi baxıla bilməz.

2. Beynəlxalq iqtisadi hüququn yarım sahələri : anlayışı və ümumi xarakteristikası.

Beynəlxalq ticarət hüququ beynəlxalq iqtisadi hüququn aparıcı yarım sahəsidir. Onun əsas *mənbələri* aşağıdakılardır:

a) *ticarət müqavilələri* – ikitərəfli əsasda bağlanılır, tərəflər arasında ticarətin ümumi hüquqi əsasını müəyyən edir; adətən uzun, müddətə və ya müddətsiz bağlanılır. Tərəflər bu müqavilələrdə aşağıdakı məsələləri həll edirlər: ticarət və ya iqtisadi əlaqələri həyata keçirmək hüququ olan subyektləri müəyyən edirlər; birbirinə bu və ya digər sahədə müvafiq hüquqi recim verirlər; birbirinin ərazisində öz fiziki və hüquqi şəxslərinin fəaliyyətinin hüquqi recimini müəyyən edirlər və s.

b) *əmtəə dövriyyəsi haqqında sazişlər* – ikitərəfli əsasda qısa müddətə bağlanılır; stərəflər arasında əmtəə dövriyyəsinin təşkil edən malların kontingentini müəyyən edir. Bu müqavilələrə əsasən, tərəflər müəyyən edilmiş malların idxal və ixracı üçün maneəsiz lisenziyalar verilməsini təmin etməlidirlər.

v) *beynəlxalq əmtəə sazişləri* – ticarət sahəsində çoxtərəfli sazişlərdir; mineral və kənd təsərrüfatı xammalını idxal və ixrac edən dövlətlər arasında bağlanılır. Bu sazişlərdə dövlətlər müvafiq malın alqı-satqısı üzərində kvotalar müəyyən etməklə, qiymətlərin kəskin surətdə qalxıb-ənməsinin qarşısını almağa can atırlar (hazırda buğda, kakao, kofe, qənd və s. üzrə bu cür sazişlər mövcuddur).

Bəzi sazişlərin praktiki olaraq həyata keçirilməsi üçün beynəlxalq təşkilatlar yaradılır, məsələn, *Neft ixrac edən ölkələrin Təşkilatı (OPEK)*.

Beynəlxalq ticarət hüququ sahəsində aşağıdakı beynəlxalq təşkilatlar və ya orqanlar mövcuddur:

a) *Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT)*. 1994-cü ildə QATQ-ın əvəzinə yaradılmışdır. Hazırda 130-dan çox dövlət bu təşkilatın üzvüdür. Əsas məqsədləri aşağıdakılardır: xirici ticarətin liberallaşdırılması; gömrük tariflərinin aşağı salınması, ticarət sahəsində ayrışdırıcıya yol verilməməsi əsasında bütün üzv-dövlətlər üçün nəzərdə tutulmalı olan Ən əlverişli recim Prinsipi durur. ÜTT-nin üzvdövlətləri dünya ticarətinin 90%-dən çoxuna nəzarət edirlər. Təşkilata daxil olmaq istəyən dövlət bazar iqtisadiyyatına malik olmalı, öz qanunvericiliyini Təşkilatın çoxsaylı sazişlərinə uyğunlaşdırmalıdır.

b) *Ticarət və inkişaf üzrə BMT Konfransı (YUNKTAD)*. 1964-cü ildə təsis olunmuşdur. BMT-nin müstəqil orqanıdır. Əsas məqsədi beynəlxalq ticarətə, xüsusilə xammal, sənaye malları ilə ticarətə, habelə ticarətlə bağlı maliyyələşdirmə sahəsində əməkdaşlığa dəstək verməkdən ibarətdir.

v) *Beynəlxalq ticarət hüququ üzrə BMT Komissiyası (YUNSI TRAL)*. 1966-cı ildə təsis olunmuşdur. BMT Baş Assambleyasının köməkçi orqanıdır. Başlıca məqsədi beynəlxalq ticarət hüququn inkişafına dəstək verməkdir. Beynəlxalq əmtəə alqı-satqısında iddia müddəti haqqında 1974-cü il Konvensiyasını və bu Konvensiyaya 1980-cı il Əlavə Protokolunu, Dəniz yük daşınması haqqında 1974-cü il Konvensiyasını, Beynəlxalq əmtəə alqı-satqısı müqavilələri haqqında 1980-cı il BMT Konvensiyasını Yunsitral hazırlanmışdır.

q) *Beynəlxalq Ticarət Palatası, 1920-ci ildə təsis olunmuşdur*. İşgüzar dairələrin nüfuzlu təşkilatı kimi fəaliyyət göstərir. Milli qanunvericiliyini unifikasiyası üzrə iş aparır, fakultativ xarakterli beynəlxalq aktlar işləyib hazırlayır. Məsələn, praktikada məşhur olan «Ticarət terminlərinin təfsirinin beynəlxalq qaydaları»nı (İnkoterms) Beynəlxalq Ticarət Palatası hazırlamışdır.

ğ) Oxşar funksiyalar 1926-cı ildə təsis olunmuş Xüsusi hüququn unifikasiyası üzrə Beynəlxalq İnstitut (UNİDRUA) tərəfindən həyata keçirilir.

Beynəlxalq maliyyə hüququ- *dövlətlərarası valyuta-maliyyə münasibətlərini nizama salan beynəlxalq hüquq prinsip və normalarının məcmusuna deyilir.*

Beynəlxalq maliyyə hüququnun (bəzən bu yarımsahə beynəlxalq valyuta hüququ adlandırılır) predmeti olan valyuta-maliyyə münasibətlərinə hesablaşma, kredit münasibətləri, kommersiya əqdlərinin maliyyə təminatı, valyuta bazarının təkmilləşdirilməsi və habelə valyuta-kredit təşkilatlarının yaradılması və fəaliyyəti üzrə münasibətlər daxildir.

Beynəlxalq maliyyə hüququnun əsas *müqavilə mənbələri* aşağıdakılardır:

a) ticarət və ya iqtisadi əməkdaşlığa dair ümumi müqavilələr; əmtəə dövriyyəsi və ödənişlər haqqında sazişlər; b) klirinq sazişləri; v) ödəmələr haqqında sazişlər; q) kredit sazişləri.

Göstərilən sahədə bir sıra mühüm beynəlxalq təşkilatlar mövcuddur:

Beynəlxalq Valyuta Fondu (BMF). Beynəlxalq valyuta-maliyyə təşkilatları sistemində mərkəzi yer tutur. 1945-ci ildə yaradılmışdır. 1947-ci ildən BMT-nin ixtisaslaşdırılmış təsisatı statusuna malikdir. 180-ə qədər dövlət BVF-nun üzvüdür. BVFnun əsas məqsədi – dövlətlərin valyuta-maliyyə siyasətini əlaqələndirmək və onların tədiyə balanslarını və valyuta kurslarını qoruyub saxlamaq üçün onlara kredit verməkdən ibarətdir. BVF valyuta sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığa və dünya ticarətinin inkişafına dəstək verir, dövlətlər arasında valyuta münasibətlərinin qaydaya salınması üçün tədbirlər görür.

BVF-nun ali orqanı olan İdarəetmə Şurasında Təşkilatın hər bir üzvünün səsvermə hüququ onun nizamnamə kapitalındakı payından asılıdır. Bu pay dövlətin dünya iqtisadiyyatında yeri ilə müəyyən edilir və İdarəetmə Şurası tərəfindən təsdiq edilir.

Ümumdünya Bankı BMT ilə əlaqəli olan mürəkkəb beynəlxalq qurumdur; bu sistemə, habelə tam müstəqil təşkilat sayılan üç filial – *Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası (BMK), Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası (BİA) və İnvestisiya təminatları üzrə Çoxtərəfli Agentlik (İTÇA)* daxildir. Bu təsisatların ümumi məqsədi BMT-nin az inkişaf etmiş üzvlərinin iqtisadi və sosial inkişafına maliyyə yardımı, məsləhət xidməti və kadr hazırlığında kömək göstərilməsi yolu ilə dəstək

verməkdədir. BVF-də olduğu kimi, Ümumdünya Bankında da üzv-dövlət Bankın nizamnamə kapitalındakı öz payına uyğun səs sayına malikdir.

Beynəlxalq investisiya hüququ. *Beynəlxalq investisiya hüququ – beynəlxalq iqtisadi hüququn müstəqil yarım sahəsi olub, kapital qoyuluşu ilə bağlı dövlətlər arasındakı münasibətləri nizama salır.*

Beynəlxalq investisiya hüququnun əsas prinsipi budur: hər bir dövlət öz ərazisində xarici investisiyaları özünün Milli maraqlarına uyğun olaraq nizama salmaq və nəzarətdə saxlamaq hüququna malikdir.

Beynəlxalq investisiya münasibətləri, əsas etibarilə, ikitərəfli münasibətlərdə nizama salınır. Bu müqavilələrdə əcnəbi investorlar üçün hüquqi recim (adətən, Milli recim) müəyyən olunur, kapital dövlət tərəfindən verilən təminatlar sadalanır, bu dövlətlə əcnəbi investorlar arasındakı mübahisələrin həlli qaydası təsbit olunur.

Sözü gedən sahədə *İnvestisiya təminatları üzrə Çöxtərəfli Agentlik* mühüm rol oynayır. Agentliyin əsas məqsədi istehsal məqsədləri üçün xarici investisiyaları həvəsləndirməkdən ibarətdir. O, xarici investisiyaları qeyri-kommersiya xarakterli risklərdən (məsələn, ölkədən valyuta çıxarılmasının qadağan edilməsi, milliləşdirmə, müharibə, dövlətdaxili iğtişaşlar) sığorta edir və bu məqsədlə investorlarla müvafiq kontrakt bağlayır.

3. İqtisadi əməkdaşlığın təşkilati formaları

BMT çərçivəsində iqtisadi əməkdaşlıq. Bu əməkdaşlıq EKOSOK tərəfindən yaradılmış iqtisadi komissiyalar çərçivəsində həyata keçirilir:

a) BMT-nin Avropa iqtisadi komissiyası; buraya Avropa dövlətləri, keçmiş sovet respublikaları, habelə ABŞ və Kanada daxildir;

b) Asiya və Sakit okean üçün BMT-nin iqtisadi və sosial komissiyası (Qərbi Asiyanın ərəb ölkələrindən başqa, Asiya dövlətləri, Okeaniya dövlətləri, habelə Böyük Britaniya, ABŞ və Fransa);

v) Afrika üçün BMT-nin iqtisadi komissiyası (Afrika dövlətləri);

q) Qərbi Asiya üçün BMT-nin iqtisadi komissiyası (Qərbi Asiyanın ərəb ölkələri, Misir, habelə Fələstin);

ğ) Latin Amerikası və Karib hövzəsi üçün BMT-nin iqtisadi komissiyası (Latin Amerikası ölkələri, habelə Böyük Britaniya, Niderland, İspaniya, Kanada, ABŞ və Fransa).

Göstərilən komissiyaların məqsədi müvafiq regionda yerləşən ölkələrin iqtisadi inkişafına dəstək vermək və onların əhalisinin həyat səviyyəsini yüksəltməkdən ibarətdir. Komissiyaların ali orqanı üzv-dövlətlərin nümayəndələrinin plenar sessiyasıdır. Onların tərkibində icra orqanı kimi katiblik, daimi və müvəqqəti köməkçi orqanlar vardır.

Avropa bərpa və inkişaf Bankı. 1990-cı ildə təşkil olunmuşdur. Londonda yerləşir. Bank, əsas etibarilə, mühüm infrastruktur obyektlərinin (nəqliyyat şəbəkələrinin, telekommunikasiyaların və s.) yaradılması üçün vəsait ayırır. Xüsusi sektor üçün kreditlər Bank tərəfindən verilən borcun 60%-ni, dövlət sektoru üçün kreditlər isə -40%-ni təşkil etməlidir.

İqtisadi əməkdaşlıq və inkişaf Təşkilatı (İƏİT). 1948-ci ildən fəaliyyət göstərir (1960-cı ilə qədər – Avropa İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı). 30-a qədər dövlət Təşkilatın üzvüdür. Əsas məqsədləri: üzv-dövlətlərin ümumi iqtisadi və ticarət siyasətinin razılaşdırılması; onların, inkişaf etməkdə olan ölkələrə yardım etməsi ilə bağlı siyasətinin əlaqələndirilməsi. İƏİT aşağıdakı struktura malikdir: daimi fəaliyyət göstərən Şura (rəhbər orqan); İcra komitəsi; Katiblik (Baş Katib rəhbərlik edir). Bundan əlavə, Təşkilatın yüzdən artıq ixtisaslaşdırılmış orqanı vardır. İƏİT-in orqanlarının qərarları tövsiyə xarakteri daşıyır.

Avropa İttifaqı (Aİ). Unikal siyasi-hüquqi keyfiyyətə malik dövlətlər birliyidir. İlk əvvəl sırf iqtisadi məqsədlərlə yaradıldığına baxmayaraq, Avropa İttifaqı indii siyasi-iqtisadi quruma çevrilmişdir. Əsası 1951 və 1957-ci illərdə qəbul olunmuş üç müqavilə ilə qoyulmuşdur. Avropa kömür və Polad Birliyinin yaradılması haqqında təsis müqaviləsi (1951-ci il); Atom enerjisi üzrə Avropa Birliyinin yaradılması haqqında təsis müqaviləsi (1957-ci il). Bunlardan əlavə, Avropa İttifaqının təşkili və fəaliyyəti aşağıdakı hüquqi sənədlərə əsaslanır: 1965-ci il Brüssel müqaviləsi (üç

Birliyin vahid orqanları yaradılmışdır); 1971-ci il Lüksemburq müqaviləsi (Ən mühüm məsələlər üzrə qərarların yalnız ümumi razılıq əsasında qəbul olunması barədə razılıq əldə edilmişdir); 1986-cı il Vahid Avropa aktı (1993-cü ilə qədər vahid daxili bazar yaradılması və siyasi əməkdaşlığa doğru irəliləmək məqsədi qoyulmuşdur); 1990-cı il Şengen sazişi (1993-cü ildən bəzi Aİ ölkələri tərəfindən vahid viza reciminə keçid nəzərdə tutulmuşdur); Avropa İttifaqı haqqında 1992-ci il Maastrixt müqaviləsi (əsrin sonuna ümumi müdafiə daxil olmaqla, siyasi ittifaqın və valyuta-iqtisadi ittifaqın yaradılması nəzərdə tutulmuşdur); 1997-ci il Amsterdam sazişləri (sosial sahədə əməkdaşlığın gücləndirilməsi və əhalinin miqrasiyasının liberallaşdırılması haqqında) və vahid valyutaya – yevroya keçid haqqında 1998-ci il sazişi.

Bu sazişlər, Aİ-nin orqanlarının qəbul etdiyi çoxsaylı normativ aktlarla birgə «Avropa İttifaqı hüququ» və ya «Avropa hüququ» adlanan xüsusi hüquqi sistem əmələ gətirir.

Aİ-nin məqsədi gömrük, iqtisadi və habelə siyasi ittifaq yaradılması üçün integrasiya proseslərini ardıcıl inkişaf etdirməkdir. Bu yolda Aİ dövlətləri aşağıdakılara nail olmuşlar: qarşılıqlı ticarətdə rüsumların tamamilə ləğvi; vahid xarici gömrük tarifinin müəyyən olunması; adamların, malların və kapitalın sərhədlərdən azad keçidi; vahid ticarət və aqrar siyasətin həyata keçirilməsi; vahid patent sistemi; vahid valyuta və s.

Aİ-nin hazırda 15 üzvü vardır.

Aİnin əsas orqanları bunlardır: Şura, Komissiya, Avropa parlamenti, Avropa məhkəməsi.

Şura – Aİnin ali orqanıdır. Onun iclasları, bir qayda olaraq, dövlət və hökumət başçıları səviyyəsində keçirilir. Ən mühüm məsələlər üzrə qərarlar yekdil səsle qəbul edilir.

Aİ-nin Şurası bəzən digər müstəqil təşkilat olan Avropa Şurası ilə qarışdırılır. Məsələ burasındadır ki, ingilis dilindəki «European Council» və «Council of Europe» sözləri hər iki halda azərbaycan dilinə «Avropa Şurası» kimi tərcümə edilə bilər. Birinci ifadə Aİ-nin Şurasını bildirir.

Komissiya (Avropa Komissiyası) – daimi fəaliyyət göstərən icra orqanıdır; o, üzv-dövlətlərdən asılı olmayan və məcburi aktlar vermək səlahiyyəti olan orqandır.

Şura və Komissiya öz səlahiyyətləri çərçivəsində aşağıdakı hüquqi aktları qəbul edə bilər:

a) *qərarlar (reqlamentlər)*: həm üzv-dövlətlər, həm də onların fiziki və hüquqi şəxsləri üçün məcburi qüvvəyə malikdir; hər bir üzv dövlətin ərazisində birbaşa tətbiq olunmalıdır;

b) *direktivlər*: üzv-dövlətlər üçün məcburi qüvvəyə malikdir; onların yerinə yetirilməsinin forma və vasitələri dövlətlərin öz səlahiyyətindədir;

v) *qətnamələr*: yalnız aidiyyəti üzrə məcburidir; fərdi xarakter daşıyır və üzv-dövlətlərdə bilavasitə tətbiq olunur;

q) *təvsiyə və rəylər*: məcburi xarakter daşımır.

Avropa parlamenti – üzv-dövlətlərin vətəndaşları tərəfindən birbaşa seçilən deputatlardan ibarət birpalatalı orqandır. Ölkələr üçün kvotalar müəyyən olunmuşdur. Deputatlar dövlət məcburiyyətinə görə deyil, partiya məcburiyyətinə görə qruplaşdırılır. Avropa parlamenti Aİ-nin orqanları ilə bağlı məsləhətçi, nəzarət və büdcə səlahiyyətlərinə malikdir. Parlamentin sessiyaları hər ay keçirilir. Parlament Şuranın bəzi aktları üzərində veto hüququna malikdir və habelə Şura ilə birgə müəyyən məsələlərə Aid aktlar qəbul edə bilər.

Avropa məhkəməsi (bəzən Lüksemburq məhkəməsi adlanır) Aİ-nin yurisdiksiyası sahəsində ali məhkəmə hakimiyyətidir. Üzv-dövlətlərin hökumətləri tərəfindən 6 illik müddətə təyin olunan 15 hakimdən və 9 baş vəkildən ibarətdir. Məhkəmə yalnız həm üzv-dövlətlərin və Aİ-nin orqanları, həm də şəxslər tərəfindən ona təqdim olunmuş konkret işlər üzrə qərarlar çıxara bilər. Avropa məhkəməsi beynəlxalq məhkəmə təcrübəsində öz təkrarolunmaz xarakterinə görə, beynəlxalq, konstitusiya və inzibati məhkəmə funksiyaların malikidir.

Əsas orqanlarla yanaşı, Aİ çərçivəsində çoxlu sayda köməkçi orqanlar, habelə bir sıra xüsusi fondlar fəaliyyət göstərir. Aİ digər dövlətlərlə, əsasən, inkişaf etməkdə olan ölkələrlə 200-dən artıq əməkdaşlıq haqqında ikitərəfli və çoxtərəfli saziş bağlamışdır. Bunların içərisində müntəzəm olaraq yeniləşdirilən *Lome*

konvensiyalarını xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Afrikanın, Karib hövzəsinin və Oneaniyanın 60-dan artıq inkişaf etməkdə olan ölkəsinin iştirak etdiyi bu konvensiyalarda həmin ölkələrə müəyyən güzəştlər və maliyyə dəstəyi verilir. Aİ-yə daxil olmağa hazırlaşan bəzi dövlətlər (Bolqarıstan, Macarıstan, Polşa, Slovakiya, Çexiya və s.) Aİ ilə assosiasiya haqqında sazişlər bağlamışdır.

Haqqında bəhs etdiyimiz təşkilatlardan əlavə, *Avropa azad ticarət Assosiasiyasını, Avropa iqtisadi məkanını, Şimali Amerika azad ticarət zonasını göstərmək* olar.

İnkişaf etməkdə olan ölkələr öz aralarında iqtisadi əməkdaşlıq sahəsində xeyli təşkilat yaratmışlar: *İqtisadi əməkdaşlıq təşkilatı (Azərbaycan Respublikası bu təşkilata daxildir), Afro-Asiya iqtisadi əməkdaşlıq təşkilatı (AFRASEK), Karib Birliyi (KARIKOM), Latın Amerikasını inteqrasiya assosiasiyası, «And qrupu» və s.*

NƏTİCƏ

Mövzumuza diqqət yetirərəkən aydın oldu ki, Beynəlxalq İqtisadi hüququn inkişaf tarixi qədim dövrü əhatə edir. Bu sahədə dövlətlər arasında daim iqtisadi münasibətlər mövcud olmuşdur. Bəlli oldu ki, İqtisadi hüququn mənbələri kimi beynəlxalq müqavilələr və beynəlxalq adətlər çıxış edir. Lakin, iqtisadi əməkdaşlıq əksini daha çox iki tərəfli müqavilələrdə tapır. Beynəlxalq İqtisadi Hüququn Subyektlərinə aydınlıq gətirərəkən məlum oldu ki, əsas subyekt kimi dövlət çıxış edir. Eyni zamanda Beynəlxalq iqtisadi hüquq sahəsində İqtisadi əməkdaşlığın həyata keçirilməsi üçün hüquqi əsas rolunu oynayan hüquqi recimlərə toxunduq.

Beləliklə, mövzudan aydın oldu ki, Beynəlxalq İqtisadi hüquq özünü beynəlxalq İqtisadi münasibətlərin ayrı-ayrı sahələrində əməkdaşlığında tapır. Məsələn: Beynəlxalq ticarət hüququ, maliyyə hüququ, investisiya hüququ və s. Eyni zamanda aydın oldu ki, bu sahədə yaradılmış regional iqtisadi əməkdaşlıq təşkilatları dövlətlər arasındakı iqtisadi münasibətləri normaya salmaqla yanaşı dövlətlərin gömrük: iqtisadi ticarət və s. inkişaf etdirməkdən ibarətdir.

Məlum oldu ki, bu sahədə BMT-nin rolu da böyükdür o, cümlədən İqtisadi Sosial Şura bilavasitə bu sahədə ki, beynəlxalq məsələləri həll edir və tövsiyələr verən bir orqandır.